

Синтетичні та аналітичні претерити як опорні елементи процесуальної структури різних видів прозового діалогічного дискурсу

(на матеріалі творів Симо Матавуля та Іво Чипіко)

Імена двох видатних письменників, яких Далмація подарувала Сербії, — Симо Матавуля та Іво Чипіко — об'єднує не лише спільне походження, а й належність до одного великого прозового літературного напрямку, що охоплює півстоліття. І, хоча першого автора традиційно прийнято вважати класичним представником реалістичної течії, а другого, за влучним визначенням видатного сербського критика Й. Скерлича, «ліричним» реалістом, їх творчість, з одного боку, лежить у загальному руслі реалізму, а, з іншого, відкриває обрії для наступного великого етапу — сербської поезії модернізму. Обидва письменники — визнані майстри маленького оповідання і водночас великих прозових форм, зокрема, романів; обидва вони як літератори сформувалися під впливом італійських та французьких прозаїків (особливо Гі де Мопассана), проте демонструють вірність сербським народним традиціям. Як зазначає знаний історик літератури Й. Деретић, «у той час як поезія звертається до іноземних зразків, проза ще надовго залишається зв'язаною з вітчизняним підґрунтям і традицією в галузі оповідання, що давно вкоренилася» [Деретић; 230]. Конкретним предметом нашої розвідки є аналіз процесуальної структури різних видів діалогів, оскільки літературний доробок С. Матавуля та І. Чипіко являє собою неповторний матеріал для багатоаспектних лінгвістичних досліджень саме прозового дискурсу. У теорії діалогом називають впорядковану зміну мовленнєвих актів, наприклад, дискусію, обговорення. У прозовому, поетичному і драматичному дискурсі діалоги мають різне семантико-емоційне наповнення, адже неоднаковими є тут і просторово-часові параметри, які зазвичай знаходять своє найвиразніше вербальне втілення в діалогах персонажів. Особливості динаміки діалогів полягають у тому, що в кожному ілюктивному акті закладено обмеження на вибір релевантних ілюктивних актів-реакцій. Розмова подібна до гри:

вона продовжує але й, водночас, обмежує спектр припустимих контркроків для кожного мовленнєвого акту. Серед сучасних аспектів вивчення прозового дискурсу додаткової уваги потребує аналіз місця й функцій претеритів як опорних елементів структури діалогів у контексті породження та сприйняття мовлення, власне, процесів кодування й декодування, у яких наміри мовців і слухачів трансформуються в певні сигнали. Тим самим ця проблема має безпосередній вихід також до сфери комунікативної або мовної компетенції, тобто тих мовних і комунікативних законів, які підтримують так звану комунікативну кооперацію.

У сербській літературній мові, котра, за трьохелементним типологічним поділом слов'янського мовного простору Ю. С. Масло-ва, належить до «напіваористного» типу [див.: Масло-ва], на відміну, скажімо, від східнослов'янських мов, функціонують синтетичні та аналітичні претерити. «Зв'язок між часом і мовою виражається в двох основних аспектах: (1) час різними способами виражається в мові, мова ж відбиває концептуалізацію часу, але (2) й мова виражається в часі й, відповідно до цього, мова не стоїть на місці й зазнає змін» [Antonić; 42].

Переходячи до конкретного аналізу синтетичних та аналітичних претеритів у процесуальній структурі діалогу, зазначимо, що остання детально досліджується в межах «конверсаційного аналізу». Йдеться, зокрема про концепції Г. Хене, Г. Рейбока, Е. Хеві. Г. Хене та Г. Рейбок вводять три типи категорій аналізу діалогу: категорії макрорівня, проміжного рівня та мікрорівня. Усі вони тісно пов'язані між собою: категорії макрорівня — це фрази розмови: початок, завершальна стадія, середина (підтримання головної теми та підтем, неосновні фрази («поля»)) — другорядні епізоди теми. Категорії проміжного рівня — це кроки (елементарні репліки) в діалозі; зміна комунікантів за правилами обміну репліками; хід розмови; сам мовленнєвий акт тощо. Категорія мікрорівня — це елементи, що виділяються всередині мовленнєвого акту: синтаксичні, лексичні, фонологічні та просодичні структури. Для більш детального аналізу діалогу вводяться також наступні характеристики: види діалогів, просторово-часові відношення в останніх, ступінь відкритості партнерів, структура дій в діалозі тощо. Оскільки темп обміну репліками в діалогах у межах одного топіку (тобто теми розмови) або при своєрідному «перемиканні» на інші топіки, як правило, досить напружений, природно, що часові параметри в діалозі набувають виняткової ваги. Контакт і код — це фізичні та психологічні канали зв'язку, за допомогою яких спілкуються автор і адресат повідомлення.

У сербському прозовому дискурсі **оптимальним опорним дієслівним елементом діалогів** часто є **синтетичний претерит — аорист**. Таке його використання зумовлене самою природою цієї часової форми. Характеризуючи семантико-емоційне наповнення аориста, академік М. Стеванович наводить приклади індикативного вживання аориста дієслів доконаного виду: в таких випадках згадані форми, за його спостереженнями, найчастіше означають дії, котрі відбулися в один з моментів часового періоду мовлення. Далі автор акцентує увагу на тому, що

«набагато частішим..., особливо в мові художньої літератури, а... в культурних центрах південних, центральних екавських і всіх екавських областей... сербської мови, — винятково частим — є релятивний аорист, утворений від дієслів доконаного виду, що їм позначаються виконання або закінчення дієслівної дії в якийсь інший момент поза часовим періодом мовлення, котрий завжди, якщо мова йде про непряме часове вживання, повинен бути моментом минулого» [Стевановић; 87].

Тому як найчастотніші опорні елементи «перемикання» реплік у діалогах оповідань та романів С. Матавуля та І. Чипіко, як правило, є дієслова мовлення або ж дієслова чи словосполучення, за своїм значенням еквівалентні останнім. Крім того, зазвичай вони мають у своєму складі лексеми — інші частини мови, які використовуються для позначення процесу мовлення. Розглянемо детальніше декілька подібних прикладів: «— ...Шјора ... како зовеш, шјора Мандалина! ...Постарија, како зовеш, али се добро држите! — **рече**, запаливши дебелу цигару» [Матавуљ; 1995, 27]; «— Молим те, Марко, проговори и ти, у тебе је јачи глас! Ивановић **викну** из браника: — Црногорци! — Како Црногорци!? — **прекиде** га одозго крупан глас. За то се и стари Пијеро охрабри, те се примаче и **запита**: — Па шта ћете му, у ово доба..? Сељак оздо **одговори**: — Ваистину, шјор, ви сте заборавили да је данас наш Бадњи дан... — ...Ето шта је. Дакле, слободно можете наредити да се град отвори. — Нећу, — **викну** пуковник и заповједи да се војска разиђе» [Матавуљ; 1991, 12–13]; «— Је ли млада? — **огласи се** изнутра, што је разговор слушао, и навири да види ко је» [Ћипико; I, 81].

У цілому ж проза С. Матавуля та І. Чипіко могла б послужити щедрим джерелом для поповнення та вдосконалення словника синонімів сербської мови, зокрема, в галузі **дієслів мовлення** в широкому розумінні цього поняття. Ось лише деякі з них, котрі найчастіше зустрічаються в прозовому діалогічному дискурсі згаданих авторів саме у формі аориста: *(про)говорити, из (од)говорити,*

казати, рећи, бесједити, (на)звати, објаснити, наставити, заповједати, огласити се, запјевати, одбацити (ријеч,) узвратити (ријеч, говор), (про)шаптати, (у)(за)питати, (от)поздравити, наздравити, прекидати, грдити, (уз)викнути, довикивати, лелекати, цикнути, дрекнути, вриснути, распоредати (говор), издерати се, кукаати, грајати, гракнути, (про)гунђати, (за)плакати, стењати, (за)јецати, бацити (ријеч), прихватити (ријеч) тощо. За своїм семантичним наповненням до згаданих дієслів наближаються дієслова або словосполучення з іменниками на позначення понять зі сфери мовлення, еквівалентні чи близькі їм за значенням (*смијех, говор, ријеч*): «Млађи ударише у *смијех*, сјећајући се заврзана» [Матавуљ; 1991, 272]; «Овај му пође у сусрет такијем начином, као да ће га шчепати за гушу, а кад Бакоња устукну, Срдар удари у **грохотан *смијех*** и загрли га говорећи: «— Еј, лудо дијете, зар да се фра-Јаков за таке ствари љути!..» [Матавуљ; 1991, 316–317] (в авторських ремарках між репліками персонажів у діалогах); «(Газда сједи за писаћим столом, у ограђеној писарници голема дуђана. Пред њим је велика, отворена трговачка књига, у њој нешто тражи...); «— А што ћеш од она два порубана говечета? — **преврне газде** *говором*. — Хоћеш ли их откупити?» [Ђипико, I; 201]; «**А *ријеч*** оде од уста до уста по великом дијелу кршћанства, какво је чудо бог учинио са вра-Брном кад је исповида једнога великог гријешника» [Матавуљ, 1991; 315]; «— Стиди се! — **вели** му у наглости. — Такав човјек, па... — Што је? — упаде у *ријеч* господар, досјетивши се о чему се ради» [Ђипико, I; 204].

Яскравим прикладом дієслова на позначення процесу мовлення є також дуже цікаве в семантичному й емоційному плані так зване недостатне дієслово *велим (вељу)*, проте в даному контексті ми не будемо на ньому зупинятися окремо, оскільки воно вживається лише у формах теперішнього часу та імперфекта.

Підсумовуючи функції аориста в наративному тексті, сербська дослідниця В. Митринович підкреслює, що

«для видово-часової конфігурації тексту релевантними є дієслова, котрі “вводять” партії прямої мови до наративної тканини (найчастіше це *verba dicendi* та *cogitandi*) і саме вони є важливими конструктивними елементами тексту в цілому. ...Коли йдеться про аорист, мотивацію для його вибору (а не альтернативної форми — перфекта доконаного виду) в наративному тексті варто шукати перш за все на рівні плану прагматики, в рамках опозиції дистанційованість / недистанційованість..., коли релевантним є те, чи активується момент участі автора в ході подій, про які розповідається в найширшому розумінні цього поняття» [Mitrinović, 13; 15].

Підсумовуючи результати дослідження вживання аориста в художній літературі різними слов'янськими лінгвістами й додаючи до цього результати власних лінгвістичних спостережень, професор В. Митринович також наводить цілу низку наступних функцій аориста як синтетичної часової форми в діалогічному дискурсі: аорист як елемент обрамлення діалогів, ужитий заради надання дії більшого драматичного ефекту; аорист як провісник наближення її кульмінації; аорист як мовний засіб вираження самої кульмінації дії; аорист як релевантний елемент мовного втілення непередбачуваності подій; аорист як складова частина введення чисто драматичних елементів до оповіді як епічного жанру, перш за все, пластичного діалогу, що робить її більш динамічною [Mitriновиć; 14]. Усе це переконливо свідчить про великі експресивні можливості аориста як синтетичного претерита.

Поряд із дієсловами мовлення у формі перфекта як допоміжні елементи для підвищення темпу й експресивної напруженості в репліках персонажів та в їх обрамленні досить часто фігурують *дієслова мислення, вирази, еквівалентні або близькі їм за значенням, дієслова для позначення жестів і різких рухів* або ж дієслова для *позначення емоційного стану*, котрі великою мірою сприяють каталізації дії: «— И овакве — **помисли** — раскућују наше сељаке... Неко мора да се крвљу откупи!... Али одмах **паде му на памет**: “Шта могу да урадим?” — и слеже се у њему јарост, и наступи језива стрепња» [ґипико, I; 339]; «Уто Маша изнебуха узе камен и уметну се с њиме и **вели**: — Боље би од ... Бране! — А кад хтједе фра Дане да **се баци, посрне и зазетура**» [ґипико, I; 302]; «— ...А што? — Одлучио сам се за те! ...Хоћеш ли? — Ко нам брани? — **узврати** цура. Раде је снажно **ухвати** за обе руке» [ґипико, I, 209]; «— Молим да речете! Хоћу или нећу, па је свршено све! — **убрза** капетан. — Шта? Како? — **поче** чиновник, једва долазећи к себи» [Матавуљ, 1995; 21]; «— Ко вели? — **пресјече** га Раде и диже се. — Веле варошани... — Видећемо! — **плане** Раде, и очи му **синуше**» [ґипико, I; 343].

Діалогічний дискурс С. Матавуля та І. Чипіко демонструє також велике розмаїття дієслів мислення (*мислити, пасти на памет, поћи у сусрет (мислима)*) тощо та дієслів руху — останні часто виражають миттєву одноразову дію в формі аориста. Вони органічно вплетені до контексту і співіснують з іншими тематичними групами, виступаючи своєрідним акомпанементом. Найпоширенішими *дієсловами руху* можна вважати наступні в формі аориста: *дићи се, допадати, дохватити (новине), (и)скочити, гонити (некога од себе), замахнути, затетурати, (ис)тргнути*

се, дохватити (новине), климнути (главом), коракнути, кренути се, (од)гурнути, показати (покретом главе), обрнути, отурити, повући некога за собом, пресећи, плинути (емоција), посрнути, погледати (некога), ринути, сакрити (лице руками), синути (очима), уметнути, унети (очи у новине), шкргутнути (ножем).

Ще одним цікавим напрямком вивчення діалогу є так звана «**етнографія мови**». Це сфера, в якій слов'янське мовознавство стикається, зокрема, з етнопсихолінгвістикою — галуззю психолінгвістики, що вивчає національно-культурну варіативність у мовленневих актах. Детальні систематизовані описи національних властивостей мовленневих етикетів знаходимо в сучасних етнологічних працях [див., напр., Вежбицка, 1996]. Оскільки обидва сербські письменники, творчість яких аналізується, походять із Далмації, природно, що їх діалогічний дискурс цікавий також із погляду «етнографії мови», — проте в цьому відношенні найпоказовішими, на нашу думку, будуть саме форми **перфекта**, тобто аналітичного різновиду претерита (або ж форми неповного перфекта, тобто перфекта без допоміжного дієслова). Наступні приклади демонструватимуть наявність закінчень перфекта (та неповного перфекта), характерних саме для далматинського діалекту, які відрізняються від усталених закінчень перфекта у сербській літературній мові: «... Али у повратку, путујући из Задра на коњу, па и **уломија** ногу, од шта **је** дуго **болова**... Кад је опет била глад (1756), он **је** **закупија** жито и **прода** га добро пуку, а за добит **купија је** у горњем крају, манастиру винограде, који данаске вриједе прико 30.000 ф.» [Матавуљ, 1991; 177]; «Ево како Бакоња проводио вријеме прве године свога Ђаковања. — **Јеси** ли **затворија** понистре, — питаше фра са тријема, јер, и љети, бојаше се ући у собу, ако стакла нијесу затворена. — Јесам, дуовниче. — **Јеси** ли **истреса** тапиће и прашину отра? — Јесам, дуовниче. — **Да ниси довата** карте на тавулину или орлође? — Боже сачувај, дуовниче! Таа-ко» [Матавуљ, 1991; 435]; «А шта **си** то ноћас **радија**. А? — запита га кувар издадека... — Питама те: зар **ниси спава** ноћас, кад **ниси мога** устаати раније него да звоним. — ...А трбу те **болија**! — рече блаже Балеган. — А мој синко, зашто идеш онолико? Ајде брже нареди што триба — рече, давши му кључ од цркве» [Матавуљ, 1991; 239]; «...**одија је** с осталом далматинском к свитој круни бечкој ради покрења Далмације ћесару, како биху послате депутације од све Далмације» [Матавуљ, 1991; 177]; «Сестра Марија заручила се и шаље вам од тога глас. Гако **је хтија** њен заручник, а није било ни њој жао...» [Ћипико, I; 195].

Професор М. Чорац, відомий дослідник у галузі стилістики сербської мови, зазначає, що

«індикативне значення перфекта служить для позначення дії, яка відбувалася в минулому, без уточнення, коли саме в минулому. Таке основне значення перфект має незалежно від виду дієслова. Воно визначено поняттям про невизначений минулий час, коли відбувалася дія. ...Проте перфект може бути вжитий і так, що останній стає художньо забарвленим дієслівним часом. Таке значення може мати перш за все неповний перфект, ...що являє собою певний вид еліпсису... Елізія виникає з необхідності зробити розповідь жвавішою...» [Čorac; 66–67].

Таким чином, **діалектні форми перфекта** у творах С. Матавуля та І. Чипіко, як було сказано вище, демонструють перш за все відсутність характерного для літературної мови закінчення **-о** у формах перфекта 2 і 3 осіб однини. І, хоча перфект не є таким експресивно насиченим і гнучким у художньому відношенні, як, скажімо, аорист, він активно функціонує в діалогічному дискурсі. Проте він значно рідше зустрічається в авторському тексті при «перемиканні» реплік персонажів, зазвичай вплітаючись у репліки самих персонажів. Більш емоційно насиченим у цьому відношенні можна вважати неповний перфект, котрий, подібно до аориста, нерідко стає емоційно забарвленим елементом, уведеним для поживлення дії.

Незважаючи на те, що претерити є релевантними елементами діалогічного дискурсу, дослідження його процесуальної структури не вичерпується лише вивченням функціонування цих різновидів темпоральних конструкцій із значенням минулого часу. Так, наприклад, відома схема діалогу Дж. Лайонза містить три компоненти: 1) мовець і слухач, тобто партнери, що знаходяться в мовній взаємодії; 2) мовленнєві події; 3) топіки розмови. Наступний крок аналізу — систематизація партнерів, які, за Дж. Лайонзом, реалізують діалог завдяки тому, що вибирають та виконують певні ролі зі свого комунікативного арсеналу — репертуару. При цьому вони, зокрема, використовують знання про **медіум спілкування** (в усній чи письмовій формі), адже адресант потребує постійного зворотного зв'язку зі своїм адресатом, підтвердження інтересу та уваги останнього до нього, вияву бажання й далі підтримувати розмову. Звідси випливає, що просторово-часові відношення є складовими частинами ситуативного контексту. Тому вони використовуються для диференціації таких типів комунікації, як безпосередній просторово-часовий контекст та комунікація на відстані. Характерною ілюстрацією в цьому плані можуть

бути *лишти одних персонажів до інших*, котрі, певно, не розраховані на миттєву реакцію партнера і, відповідно, мають свою просторово-часову специфіку, а, отже, й дещо сповільнений темп порівняно з традиційними «живими» діалогами. Такі види діалогу рідше зустрічаються в прозовому дискурсі, однак і в них роль синтетичних і аналітичних претеритів важко переоцінити. Характерним прикладом такого виду діалогу можна вважати уривок з листа, якого Юре, один з персонажів роману І. Чипіко «За хлібом», пише своєму приятелеві Іво: «Мої добри шјор Иво!... Я **сам трудија** ко пас, и трудим, и **мислија сам** у најгорој мојој невољи на њу. Кад **сам** тужно писмо **штија**, било ми је, боже прости, као оне ноћи кад ми је отац умро. Послије **сам** опет се мало **умирија** и **помислија**: ко зна је ли и она бидна крива...» [Ћипико; I; 195]. Автор вдається тут до використання діалектних форм перфекта, тобто доволі нейтральних у семантичному й емоційному плані аналітичних претеритів.

Певно, що виражальні можливості мови є практично необмеженими й кожен із видів аналітичних і синтетичних претеритів у діалогічному дискурсі має свої особливості. Тому було б несправедливо хоча б побіжно не приділити уваги **імперфектові** як одній із синтетичних претеритальних форм, що, однак, значно рідше, ніж, наприклад, аорист, зустрічається в діалогічному дискурсі. Аналізуючи відмінність між різними формами претерита, зокрема, між імперфектом і аористом, знаменитий О. Есперсен у своїй відомій праці «Філософія граматики» зазначає, що «розглядувана відмінність не має відношення до дії як такої; ми будемо набагато ближчими до істини, якщо скажемо, що відмінність полягає в швидкості оповіді; якщо мовець, перераховуючи події, бажає швидше підійти до теперішнього моменту, він обере аорист; якщо ж, навпаки, він зволікає і розпорошує увагу на другорядні деталі, то буде вживати імперфект. Таким чином, ця відмінність, власне, є різницею в темпі: імперфект — *lento*, а аорист — *allegro*, або ж, відповідно, *ritardando* і *accelerando*» [Есперсен; 322–323].

Наступні приклади ілюструють бажання автора сконцентрувати увагу, затриматися на якійсь деталі, іноді навіть «посмакувати» її, чим і зумовлено використання саме імперфекта: «Бепо спопаде чашу и замахну њом да је управи пут главе «адвокатове», али га ближе **задржаше**... — Забрањујем ти, берекину, да већ привириш у моју кафану. Ако већ и једном ... **викаше** Бепо. — Коштитуцион имамо, коштитуцион! — **дераше** се Жираф. — Нека те враг носи и са твојим *коштитуционом* — **кукаше** Мандалина, ломљећи прсте...» [Матавуљ; 1995; 38].

Насамкінець, наведемо ще декілька прикладів *виразної транспозиції* значення претерита в діалогічному дискурсі, коли енклітичні особові форми допоміжного дієслова *хтјети* не тільки вживаються зі значенням минулого, а й «вбирають» у себе семантику дієслів мовлення, які в даному контексті явно пропущені: «Кад већ бјеху при крају, Јела ће: — Јадна ти сам, што **ћу**!? — Немам повезаче! Како **ћу** сутра на причешће без повезаче? ... Жена изађе за њим, те натоварише марагца... Тако изгледаху као два кипа, који оличавају глад и немоћ. Најзад опет ће жена, као за себе: — Јадни ти смо, шта **ћемо**?...» [Матавуљ; 1995; 79]; «Кад се Павле намирио, мајка **ће** му: — Одагнај вечерас и парипче у пашу! Гладио је. Нема гдје струка да убереш. Све изгоре!» [Ћипико, II 49]; «— Пусти их — стара **ће**» [Ћипико, II; 103]; «Одстанимо — неки **ће** од мушких» [Ћипико, II, 79] [Ћипико, II; 111].

Проаналізований вище мовний матеріал показує, наскільки багато чинників різноманітної природи конституують діалог: не випадково дослідження діалогу в різних його аспектах опинилося в колі інтересів таких видатних учених як О. О. Потебня, Л. В. Щерба, Р. О. Якобсон тощо. У підсумку зазначимо:

а) діалоги мають свою специфіку в різних видах дискурсу: прозового, поетичного і драматичного (скажімо, в рамках драматичного дискурсу їх своєрідність визначається насамперед тим, що, на відміну від прози та поезії, **часово-просторові параметри** тут є надзвичайно **компактними**, а діалоги, окрім авторських ремарок, є єдиним засобом викладу тексту. **Синтетичні** й **аналітичні** претерити як безпосередні мовні засоби вираження часу можна без перебільшення назвати **опорними елементами діалогічного прозового дискурсу** сербських письменників, твори яких тут аналізуються (це стосується як реплік персонажів, так і коротких авторських пасажів, що інкрустують діалоги).

б) Особливе місце в цьому контексті посідають насамперед форми *аористів verba dicendi, verba cogitandi*, а також *аористи дієслів для позначення руху, жестів та емоцій*. Як надзвичайно гнучка й мобільна форма минулого часу аорист відіграє активну роль у процесі так званого «перемикання» реплік персонажів.

в) **Імперфекти** через специфіку свого семантико-емоційного наповнення рідше вживаються в діалогічному дискурсі.

г) Важливими є також аналітичні претерити, наприклад, **перфект**, що часто фігурує в діалогах для вираження нейтральних часових відношень.

д) Релевантним чинником процесуальної структури діалогів у прозовому дискурсі є *медіум спілкування*, а також «*етнографія мови*». Таким чином, дискурс творів С. Матавуля та І. Чипіко демонструє цілу гаму відтінків та можливого використання часових форм претерита: від вживання у прямому значенні до виразної його транспозиції.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М.: Наука, 1999. — 271 с.
2. Вежбицка А. Язык, культура, познание. — М.: Наука, 1996. — 334 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. — 404 с.
4. Карамишева І. Д. Предикативність у мовознавчій теорії (спроба систематизації та критичного аналізу поглядів) // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. — Вип. 2. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. — С. 148–155.
5. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1984. — 179 с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык // Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 35–220.
7. Стевановић М. О систему глаголских времена уопште // Функције и значења глаголских времена. — Београд: Научно дело, 1967. — 174 с.
8. Тодчук Н. Є. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: час і простір. — Львів, 2002. — 204 с.
9. Тузков С. А. В поисках утраченного времени: об особенностях хронотопа повести Л. Андреева «Красный смех» // Русский язык и литература в учебных заведениях. — № 2. К.: Изд-во национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова, 2003. — С. 35–37.
10. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. — Л.: Наука, 1974. — С. 24–39.
11. Antonić I. Vremenska rečenica. — Sremski Karlovci-Novı Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001. — 409 s.
12. Deretić J. Kratka istorija srpske književnosti. — Beograd: BIGZ, 1990. — 373 s.
13. Mitrović V. Neka zapažanja o srpskom aoristu kao prevodnom ekvivalentu poljskog preterita u narativnom tekstu // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. — XXXIX/1. — Нови Сад: Матица српска, 1996. — С. 7–21.
14. Ćorac M. Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika. — Beograd: Naučna knjiga, 1974. — 291 s.

Список використаної художньої літератури:

1. *Матавуљ С.* Три приповетке. — Београд: Гутенбергова Галаксија, 1995. — 91 с.
2. *Матавуљ С.* Бакоња фра Брне // Сабрана дела. — Загреб: Просвјета, 1991. — 661 с.
3. *Ћипико И.* Пауци // Сабрана дела. — Том. I. — Београд: Просвјета, 1951. — 366 с.
4. *Ћипико И.* Сабрана дела. — Т. II. — Београд: Просвјета, 1951. — 403 с.
5. *Слов'янський збірник.* — Вип. 10. — 2003.